

Лідія БІЛІЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5547-9248

аспірантка кафедри історії

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) bilichenko.lidia@gmail.com

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ КАТОРЖНИХ ТЮРЕМ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті аналізується історіографія дослідження системи каторжних тюрем України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Установлено, що історіографія дослідження пройшла у своєму розвитку, три основні етапи: імперський, радянський та сучасний. Імперський етап охоплює початок 1870-х рр. і триває до 1917 р. та характеризується здебільшого працями чиновників та професійних юристів з проблем каторги. Загалом, дослідження імперського періоду можна умовно розділити на кілька груп: 1) роботи чиновників та посадових осіб; 2) роботи професійних юристів; 3) публіцистика; 4) роботи зарубіжних авторів. Загалом, практично у всіх роботах імперського періоду з проблем застосування каторжних робіт як виду покарання вирішувалося питання про їх необхідність та важливість їх реформування або ж скасування. Радянський етап розвитку історіографії триває з початку 1920-х рр. до 1991 р. як цілісний у своїй основі, що базується на єдиній методології марксизму-ленінізму. Саме зі встановленням радянської влади почався новий виток у дослідження даної проблематики. Відтепер, на першому етапі вивчення історії системи каторжних тюрем активними продовжувачами стали колишні політв'язні, тому серед робіт переважали мемуари. Ті, що залишилися живими, поспішали залишити свідчення про свою героїчну молодість і продемонструвати свої заслуги. У трактуванні поведінки не обійшлося без перебільшення сили опору з боку ув'язнених тюремним режимом. Автори концентрували увагу читачів на фактах жорстокого ставлення адміністрації до політв'язнів, а поведінка ув'язнених у в'язницях характеризували як верх самовідданості. Розпад Радянського Союзу ознаменував початок нового періоду в розвитку вітчизняної історії. У зв'язку з цим, цілком обґрунтовано можна виділити новий (сучасний) етап у рамках уже як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, хронологічні рамки якого починаються з 1991 р. і який характеризується переосмисленням історичних подій минулого і залученням неопублікованих раніше джерел (архівних документів) з даної проблематики.

Ключові слова: каторжені тюрми України, імперська історіографія, радянська історіографія, українська історіографія, зарубіжна історіографія, політичні в'язні, репресії.

Lidiia BILICHENKO,

orcid.org/0000-0001-5547-9248

Graduate Student at the Department of History

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) bilichenko.lidia@gmail.com

HISTORIOGRAPHY OF THE STUDY OF THE SYSTEM OF PENAL PRISONS OF UKRAINE (SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY)

The article analyzes the historiography of the study of the system of penal prisons in Ukraine (the second half of the XIX – early XX centuries.). It is established that the historiography of the study has passed in its development, three main stages: imperial, Soviet and modern. The imperial phase covers the early 1870s and lasts until 1917 and is characterized mostly by the work of officials and professional lawyers on the problems of hard labor. In general, the study of the imperial period can be divided into several groups: 1) the work of officials and officials; 2) work of professional lawyers; 3) journalism; 4) works by foreign authors. In general, almost all the works of the imperial period on the problems of the use of hard labor as a form of punishment addressed the question of their necessity and the importance of their reform or abolition. The Soviet stage in the development of historiography lasted from the early 1920s to 1991 as a whole in its basis, based on a single methodology of Marxism-Leninism. It was with the establishment of Soviet power that a new round of research into this issue began. From now on, at the first stage of studying the history of the system of penal prisons, former political prisoners became active successors, so memoirs predominated among the works. Those who survived hurried to leave evidence of their heroic youth and demonstrate their merits. The interpretation of the behavior was not without exaggeration of the resistance of prisoners in the prison regime. The authors focused readers' attention on the facts of the administration's ill-treatment of political prisoners, and characterized the behavior of prisoners in prisons as the height of devotion. The collapse of the Soviet Union marked the beginning of a new period in the development of national history. In this regard, it is quite reasonable to distinguish a new (modern) stage in the framework of both domestic and foreign historiography, the chronological framework of which begins in 1991 and which is characterized by rethinking historical events of the past and involving unpublished sources.) on this issue.

Key words: Ukrainian penal prisons, imperial historiography, Soviet historiography, Ukrainian historiography, foreign historiography, political prisoners, repressions.

Постановка проблеми. Каторга – особливий вид покарання, пов'язаний із залученням ув'язнених до тяжкої фізичної праці. Вперше термін «каторга» виник у середні віки. Каторгою називали покарання, яке полягало у заслання засуджених веслярами на судна-галери. У XVI-XVII ст. у Західній Європі (наприклад, у Франції, Великій Британії) засуджені на каторгу використовувалися на найважчих роботах у в'язницях, а також у великих портах, на рудниках і т.п.

У Російській імперії каторга з'явилася наприкінці XVII ст. (царський указ 1691 р., замінив смертну кару за деякі злочини засланням на важкі роботи). З другої половини XVIII ст. на українських землях імперський уряд почав масово використовувати каторжників (серед них були і запорожці) у будівництві Дніпровської оборонної лінії та м. Херсон, а указом імператора Олександра II від 1869 р. засновувалися перші каторжні тюрми України у Харківській губернії (Новоборисоглівський та Новобілогородський центральні) які проіснували до 1892 р. У 1906 р. після завершення війни з Японією, Російська імперія за Портсмутським мирним договором втратила свої права на південну частину о. Сахалін, куди російський уряд відсилав арештантів для відбування каторжних робіт. Виходячи з цього, 10 квітня 1906 р. був оприлюднений документ, затверджений Миколою II про те, що арештанти каторжного розряду на Сахалін не посилаються, а відбувають покарання, перебуваючи в європейських в'язницях. Згідно із законопроектом, на території України засновувалися три нові каторжні тюрми – Харківська, Херсонська та Миколаївська.

Так як каторжні центральні в першу чергу засновувалися задля ув'язнення політичних арештантів, через царські тюрми пройшли учасники протестів проти війни з Японією 1904-1905 рр., учасники революційних подій 1905-1907 рр., депутати Державної Думи, діячі культури (поети, письменники, художники). Варто відзначити що основний контингент ув'язнених у каторжних тюрмах були вихідцями з Кавказу, борцями за незалежність Грузії та Ічкерії. Більша половина з них так і не дочекалася свого звільнення, а загинули від постійних спалахів сипного тифу, від побиттів з боку охорони тюрми та від голоду. Звичайно, якщо порівнювати радянський ГУЛАГ з царськими каторжними тюрмами, система радянських концтаборів була жорстокішою, однак не слід забувати що Радянський Союз був наслідувачем та спадкоємцем репресивної машини Російської імперії. Нажаль, в наш час Російська Федерація не відмовилася від свого імперського та

радянського минулого і продовжує розв'язувати загарбницькі війни, нападати на своїх сусідів та саджати у тюрми невігідних владі людей.

Аналіз досліджень. У сучасній українській історіографії тема функціонування каторжних тюрем на території України майже не досліджена і до сьогодні існує небагато наукових робіт присвячених даній проблематики. Серед них можна виділити праці В. Щукіна, Л. Левченко, П. Токаленка, І. Міронової, С. Гаврилова й Ю. Любарова, Н. Христової, Л. Біліченко.

Мета статті – проаналізувати історіографію дослідження системи каторжних тюрем України (друга половина XIX – початок XX ст.).

Виклад основного матеріалу. Історіографія дослідження системи каторжних тюрем України пройшла у своєму розвитку, в основному, ті ж етапи, що й уся вітчизняна історична наука у цілому. Можна виокремити три етапи розвитку історіографії зазначеної проблематики: імперський, радянський та сучасний. Імперський етап охоплює початок 1870-х рр. і триває до 1917 р. та характеризується здебільшого працями чиновників та професійних юристів з проблем каторги. Радянський етап розвитку історіографії триває з початку 1920-х рр. до 1991 р. як цілісний у своїй основі, що базується на єдиній методології марксизму-ленінізму. Розпад Радянського Союзу ознаменував початок нового періоду в розвитку вітчизняної історії. У зв'язку з цим, цілком обґрунтовано можна виділити новий (сучасний) етап у рамках уже як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, хронологічні рамки якого починаються з 1991 року.

Дослідження імперського періоду можна умовно розділити на кілька груп: 1) роботи чиновників та посадових осіб; 2) роботи професійних юристів; 3) публіцистика; 4) роботи зарубіжних авторів.

Однак, варто відзначити, що імперська література із проблем каторги включає в основному роботи чиновників тюремного відомства та правознавців. Серед робіт цього часу можна виділити дослідження, присвячені аналізу проектів реформ, підготовлених комісіями з тюремного реформування та різними юристами, у тому числі й у місцевих органах влади – М. Ісаєв (Ісаєв, 1911), Ф. Малінін (Малинин, 1906), І. Фойницький (Фойницький, 1874).

Серед праць чиновників окремо можна виділити працю начальника Херсонської каторжної тюрми підполковника В. Бродовського, який очолював в'язницю протягом 1907-1915 рр. Робота В. Бродовського цінна тим, що це єдина книга яка

беспосередньо, а не опосередковано, висвітлює Херсонську каторжну тюрму. У книзі подаються відомості про зовнішній та внутрішній вигляд тюрми, кількість ув'язнених, умови перебування в'язнів у тюрмі (Бродовский, 1912).

У імперській літературі з історії каторги другої половини XIX ст. можна виокремити дослідження також публіцистичного і художнього стилю написання, засновані на спостереженні життя арештантів та аналізі оповідань самих каторжників – літераторів С. Максимова і Я. Пургіна. У роботах С. Максимова описаний побут арештантів на каторзі (політичних та кримінальних) – умови життя у в'язницях, працю арештантів тощо (Максимов, 1862). Я. Пургін в описах в'язниць керувався звітними даними Головного тюремного управління з каторги та оповіданнями арештантів позатюрмного розряду (Пургин, 1912). До цієї групи досліджень можна віднести роботи В. Войтінського та В. Гартевельда, що являють собою збірки фольклору арештантів початку XX ст. – у В. Войтінського розповіді з життя злочинців в'язниці і каторги 1908-1912 рр. (Войтинский, 1914), у В. Гартевельда – пісні каторжників 1904-1908 рр. (Гартевельд, 1912).

Серед робіт імперського періоду також можна назвати дослідження, автори яких займалися вивченням злочинних діянь і їх скоєння різними категоріями населення. До цієї групи відносяться праці науковців Є. Анучина (Анучин, 1866) та Є. Тарновського (які досліджували дані про злочинців в окружних та повітових судах Російської імперії) (Тарнавский, 1885) і Р. Мінцлова (який займався вивченням психологічних та соціальних причин скоєння злочину) (Минцлов, 1881).

Щодо зарубіжної історіографії по каторжним тюрмам другої половини XIX – початку XX ст., то можна виділити праці Дж. Кеннана, який оцінював становище каторги в Російській імперії як украй тяжке. Він звинувачував російський уряд у навмисній жорстокості щодо політичних арештантів (Кеннан, 1870). Завдяки такій позиції Дж. Кеннана, дослідження автора високо цінувалися в радянській історіографії.

Загалом, практично у всіх роботах імперського періоду з проблем застосування каторжних робіт як виду покарання вирішувалося питання про їх необхідність та важливість їх реформування або ж скасування. Вирішення цього питання виходило з відповідності (або невідповідності) цього виду покарання європейським тюремним системам та новим умовам життя суспільства та держави (лібералізація відносин, нерентабельність примусової праці та розвиток вільнонайманої праці).

Зі становленням радянської влади почався новий виток у дослідження даної проблематики. Відтепер, на першому етапі вивчення історії системи каторжних тюрем активними продовжувачами стали колишні політв'язні, тому серед робіт, що вийшли у 20-30-ті роки, переважали мемуари. Ті, що залишилися живими, поспішали залишити свідчення про свою героїчну молодість і продемонструвати свої заслуги. У трактуванні поведінки не обійшлося без перебільшення сили опору з боку ув'язнених тюремним режимом. Автори концентрували увагу читачів на фактах жорстокого ставлення адміністрації до політв'язнів, а поведінка ув'язнених у в'язницях характеризували як верх самовідданості. Серед спогадів колишніх арештантів які торкалися безпосередньо системі каторжних тюрем України можна виділити мемуари М. Сажина та Шейніса. Зокрема, М. Сажин (який писав під псевдонімом Арман Рос) залишив нам спогади про своє перебування у Новобрислівському центрі Харківської губернії протягом 1878-1880 рр. Зокрема, автор мемуарів надав опис камер в яких утримувалися в'язні, детально розповів про розпорядок дня арештантів (Сажин, 1925). Інший колишній арештант Шейніс у своїх споминах досить детально описав своє перебування у Миколаївській каторжній тюрмі (Шейніс, 1925).

Досить цікавою у даному контексті є робота колишнього каторжанина І Вороніцина, у якій він описував тюремний шлях свого товариша Б. Жаданівського – учасника революції 1905-1907 рр. та збройної боротьби з німецькими частинами 1918 р. в Криму. У вересні 1906 р. військово-окружний суд засудив його до розстрілу, згодом заміненого безстроковою каторгою. З кінця 1913 р. Б. Жаданівський відбував своє покарання у Херсонській каторжній тюрмі (Вороницын, 1926: 3).

З середини 30-х років до середини 50-х рр. каторжна система вивчалася слабо. Тема була непопулярною через сталінські репресії та у зв'язку з переоцінкою всього революційного руху країни. Тільки з середини 50-х рр. та на початку 60-х рр. з'являються капільні праці Н. Гернета з історії царських в'язниць де окремі розділи присячені і функціонуванню каторжних тюрем. П'ятитомна праця М. Гернета – це найповніше дослідження царської в'язниці, яке коли-небудь виходило з-під пера імперських і радянських науковців. М. Гернет працював над дослідженням історії царської в'язниці протягом кількох десятиліть. Він зібрав, систематизував і узагальнив величезний фактичний матеріал. До теми нашого дослідження більше всього підходить третій том в якому описується заснування і функціонування

Новобілгорського та Новоборисоглібського каторжних централів Харківської губернії (Гернет, 1961: 293-303).

У 1970-80-х роках і на початку 90-х роках вийшла низка тематичних збірників з конкретно-історичними, історіографічними та джерельними дослідженнями з проблем каторги. Зокрема можна виділити праці А. Марголіса (Марголіс, 1995) та З. Мошкіної (Мошкина, 1998).

Таким чином, можна констатувати що переважна частина радянської історіографії стосовно даної теми саме мемуарного спрямування і лише з середини 50-х рр. і по 90-ті рр. з'являються праці науковців присвяченій системі каторжних тюрем.

Зі встановленням Незалежності України в 1991 р. українські науковці не поспішали досліджувати проблему функціонування каторжних тюрем на території України. Зазначена тема майже не досліджена в українській історіографії і на сьогоднішній день. Першими хто звернув увагу на історію каторжних тюрем України були краєзнавці. Серед праць які торкалися теми нашого дослідження можна виділити публіцистичні праці С. Гаврилова й Ю. Любарова (Гаврилов, Любаров, 2009) та Н. Хрислової (Хримова, 2020) у яких розглянуто тему функціонування Миколаївської каторжної тюрми.

Лише нещодавно почали з'являтися наукові праці які стосуються зазначеної проблематики. Серед них можна відити праці П. Токаленка (Токаленко, 2015), В. Щукіна (Щукин, 2021), Л. Левченко (Левченко, 2019), І. Міронової (Міронова, 2021), Л. Біліченко (Біліченко, 2021, 2022).

Зокрема, П. Токаленко дослідив проблематику системи виконання покарань у Російській імперії відносно політичних арештантів під час і після Першої російської революції. Описав репресивну модель тюремного ув'язнення на початку ХХ ст. на Півдні України та приділив увагу спробам втеч політичних арештантів із в'язниць та жаргонному тюремному спілкуванню (Токаленко, 2015: 32-37).

У 2019 р. вийшла друком стаття Л. Левченко про Миколаївський піклувальний про тюрми комітет, де на основі архівних джерел розкривається і діяльність миколаївської каторжної тюрми № 2. Наукова розвідка містить дуже цінну інформацію про побут ув'язнених та їх роботу в тюремних майстернях (Левченко, 2019: 44-58).

Досить цінної у контексті нашого дослідження є наукова розвідка І. Міронової, у якій розглянуто основні положення реформи скасування тілесних покарань 1863 р. та її реалізацію у каторжних тюрмах Харківської губернії. У статті зазначено, що приводом до запровадження цієї реформи стали

гуманізація поглядів суспільства та ліберальні реформи Олександра II. Звернено увагу на те, що на початковому етапі реформою було збережено основні види тілесних покарань для каторжан і засланих до Сибіру. Також у праці висвітлено умови перебування та систему тілесних і моральних покарань політичних каторжан у Новоборисоглібському та Новобілгородському політичних централах. Розглянуто основні види та терміни каторги, проаналізовано головні закони та законодавчі акти щодо її реорганізації, заснування каторжних тюрем та еволюцію системи покарання упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Міронова, 2021: 69).

У праці Л. Біліченко, присвяченій Миколаївській каторжній тюрмі, було встановлено, що серед в'язнів тюрми зустрічалися й відомі революціонери та герої громадянської війни: Григорій Котовський, Михайло Фрунзе, Афанасій Матюшенко. У статті також досліджено побут ув'язнених і виявлено, що на території тюрми функціонувала школа, храм і бібліотека. Діяли майстерні, зокрема: столярна, кравецька, взуттєва, слюсарна, палітурна та миловарна, обладнані всіма необхідними верстатами (Біліченко, 2021а: 50). У іншій праці Л. Біліченко досліджено реформування системи каторжних тюрем в Російській імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрем, Автором було встановлено, що виникнення каторжних тюрем на території України пов'язано з пенітенціарною реформою імператора Олександра II 1869 р., у результаті якої в Харківській губернії було створено Новоборисоглібський та Новобілгородський каторжні центри. На думку Л. Біліченко, основною причиною відкриття каторжних тюрем в Україні стало зростання революційного руху і збільшення кількості засуджених осіб до каторжних робіт за революційну пропаганду. У результаті пенітенціарної реформи 1906–1907 рр. на території України було відкрито Харківську, Херсонську та Миколаївську каторжні тюрми (Біліченко, 2021б: 95).

Щодо сучасної зарубіжної історіографії, то вона представлена працями російських авторів. Однак, варто зауважити, що праці російських науковців здебільшого присвячені висвітленню каторжної системи на російських землях. Серед наукових розвідок присвячених безпосередньо каторжній системі України потрібно виділити праці В. Латишева (Латышев, 2002) та Д. Лівенцева (Ливенцев, 2013) у яких досліджується Одеський морський порт, Одеський тюремний замок (з 1879 р. по 1894 р.) та Одеський градоначальницький централ (з 1894 р. по 1906 р.) як основні

пункти каторжної пересилки по всій Російській імперії. Саме з них ув'язнених етапували на відбуття свого покарання на о. Сахалін.

Висновки. Таким чином, історіографія дослідження системи каторжних тюрем України пройшла у своєму розвитку, в основному, ті ж етапи, що й уся вітчизняна історична наука у цілому. Можна виокремити три етапи розвитку історіографії зазначеної проблематики: імперський, радянський та сучасний. Імперський етап охоплює початок 1870-х рр. і триває до 1917 р. та характеризується здебільшого працями чиновників та професійних юристів з проблем каторги. Загалом, практично у всіх роботах імперського періоду з проблем застосування каторжних робіт як виду покарання вирішувалося питання про їх необхідність та важливість їх реформування або ж скасування. Вирішення цього питання виходило з відповідності (або невідповідності) цього виду покарання європейським тюремним системам та новим умовам життя суспільства та держави

(лібералізація відносин, нерентабельність примусової праці та розвиток вільнонайманої праці). Радянський етап розвитку історіографії триває з початку 1920-х рр. до 1991 р. як цілісний у своїй основі, що базується на єдиній методології марксизму-ленінізму. Переважна частина радянської історіографії стосовно даної теми саме мемуарного спрямування і лише з середини 50-х рр. і по 80-ті рр. з'являються праці науковців присвячені системі каторжних тюрем. Розпад Радянського Союзу ознаменував початок нового періоду в розвитку вітчизняної історії. У зв'язку з цим, цілком обґрунтовано можна виділити новий (сучасний) етап у рамках уже як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, хронологічні рамки якого починаються з 1991 року. Сучасний етап в історіографії характеризується відходженням від ідеологічної спрямованості і об'яктивним переосмисленням історії каторжних тюрем із залученням раніше неопублікованих архівних джерел та періодики того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анучин Е. Материалы для уголовной статистики России. Исследование о проценте сосланных в Сибирь. Тобольск: Тобольский губернский статистический комитет, 1866. 233 с.
2. Біліченко Л. Історія Миколаївської каторжної тюрми (1907-1920 рр.). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 3. С. 50-59.
3. Біліченко Л. Каторжні тюрми України у контексті реформування пенітенціарної системи Російської імперії (друга половина XIX–початок XX ст.). *Емінак*. 2021. 2 (34). С. 95-104.
4. Біліченко Л. Харківська пересильна в'язниця як пункт для тимчасового утримання каторжних та пересильних арештантів (друга половина XIX–початок XX ст.). *Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference Kharkiv*: Харків, 2022. С. 1339-1346.
5. Бродовский В. Каторжная тюрьма. Херсон: Типо-литография наследников О. Д. Ходушиной, 1912. 47 с.
6. Войтинский В. Вне жизни. Очерки тюрьмы и каторги. Санкт-Петербург: Санкт-петербургское издательство, 1914. 255 с.
7. Вороницын И. История одного каторжанина. Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1926. 231 с.
8. Гаврилов С., Любаров Ю. Николаев – 220 лет: очерки истории жизни города и горожан. Николаев, 2009. 208 с.
9. Гартевельд В. Каторга и бродяги Сибири. Москва: Дело, 1912. 192 с.
10. Гернет М. История царской тюрьмы. В пяти томах. Т. 3. 1870–1900. Москва: Госуд. изд-во юрид. лит-ры, 1961. 431 с.
11. Исаев М. Предстоящее преобразование каторги. *Право*. 1911. № 6. С.321-332
12. Латышев В. Через Сахалинчик на Сахалин. *Вестник Сахалинского музея*. 2002. № 9. С. 195-198.
13. Левченко Л. Миколаївський піклувальний про тюрми комітет як орган управління тюремним господарством та опіки над в'язнями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 44-58.
14. Ливенцев Д. Одесский порт Российской империи как главный пункт каторжной пересылки. *Журнал Березиня*. 777. Сова. 2013. № 2(16). С. 27-32.
15. Максимов С. Каторга империи. Москва: Эксмо-Пресс, 2002. 480 с.
16. Максимов С. Ссылные и тюрьмы. Санкт-Петербург: тип. Мор. м-ва, 1862. 359 с.
17. Малинин Ф. Забытый проект каторжных работ в России. *Тюремный вестник*. 1906. № 2. С.136-151.
18. Минцлов Р. Особенности класса преступников. *Юридический вестник*. 1881. № 10. С.216-246.
19. Марголис А. Тюрьма и ссылка в императорской России. Москва: Латерна-Вита, 1995. 207 с.
20. Міронова І. Реалізація реформи скасування тілесних покарань у каторжних тюрмах Харківської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Том 32 (71) № 4. С. 69-76.
21. Мошкина З. Нерчинская политическая каторга. Вторая половина XIX в. Чита: изд-во ЗабГПУ, 1998. 112 с.
22. Пургин Я. В царстве каторги. *Сибирские вопросы*. 1912. № 5-6. С.28-35.
23. Сажин М. (Арман Росс), Воспоминания, 1860–1880 гг. Москва: Изд. О-ва Политкаторжан и Ссылнопоселенцев, 1925. 143 с.
24. Тарновский Е. Данные русской уголовной статистики. *Юридический вестник*. 1885. № 1. С. 83-93.
25. Токаленко П. Реакційна політика царизму на півдні України у роки Першої російської революції 1905-1910 років: статистичний вимір. *Емінак*. 2015. № 4. С. 32-37.
26. Фойницкий И. Русская карательная система. Санкт-Петербург: тип. В. Безобразова и К°, 1874. 48 с.
27. Христова Н. Тюремный маршрут: гауптвахта, острог, «бухтеевка», каторжная тюрьма. *Вечерний Николаев*. 2020. № 46. С. 6-7.
28. Шейнис. Каторга в Николаеве. *По тюрьмам. Сборник воспоминаний*. Москва: Мосполиграф, 1925. С. 167-172.
29. Щукин В. Общественная благотворительность и попечительство в пенитенциарных учреждениях Российской империи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2021. Т. 11. С. 456-463.

30. Kennan G. Tent life in Siberia, and adventures among the Koraks and other tribes in Kamtchatka and Northern Asia. H.Y: G.P. Putnam & sons; L., S/ Low? Son & Marston, 1870. 425 p.

REFERENCES

1. Anuchin E. Materialy dlya ugolovnoy statistiki Rossii. Issledovanie o protsente soslannykh v Sibir [Materials for criminal statistics in Russia. Study on the percentage of those exiled to Siberia]. Tobolsk: Tobolskiy gubernskiy statisticheskiy komitet, 1866, 233 p. [in Russian].
2. Bilichenko L. Istoriia Mykolaivskoi katorzhnoi tiurmy (1907-1920 rr.) [History of the Nikolaev convict prison (1907-1920)]. Starozhytnosti Lukomoria, 2021, Nr 3, pp. 50-59. [in Ukrainian].
3. Bilichenko L. Katorzhni tiurmy Ukrainy u konteksti reformuvannya penitentsiarnoi systemy Rosiiskoi imperii (druga polovyna XIX–pochatok XX st.) [Forced prisons in Ukraine in the context of reforming the penitentiary system of the Russian Empire (second half of the XIX–beginning of the XX century)]. Eminak, 2021, 2 (34), pp. 95-104. [in Ukrainian].
4. Bilichenko L. Kharkivska peresylna v'iaznytsia yak punkt dlia tymchasovoho utrymanna katorzhnykh ta peresylnykh areshantiv (druga polovyna XIX–pochatok XX st.) [Kharkiv Transit Prison as a temporary detention facility for convicts and deportees (second half of the 19th and early 20th centuries)]. Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference Kharkiv: Kharkiv, 2022. pp. 1339-1346. [in Ukrainian].
5. Brodovskiy V. Katorzhnaya tyurma [Hard labor prison]. Herson: Tipo-litografiya naslednikov O. D. Hodushinoy, 1912, 47 p. [in Russian].
6. Voytinskiy B. Vne zhizni. Ocherki tyurmy i katorga [Beyond life. Essays on prison and penal servitude]. Sankt-Peterburg: Sankt-peterburgskoe izdatelstvo, 1914, 255 p. [in Russian].
7. Voronitsyn I. Istoriya odnogo katorzhanina [The story of one convict]. Moskva; Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo, 1926, 231 p. [in Russian].
8. Gavrilov S., Lyubarov Yu. Nikolaev – 220 let: ocherki istorii zhizni goroda i gorozhan [Nikolaev – 220 years: essays on the history of the life of the city and citizens]. Nikolaev, 2009, 208 p. [in Russian].
9. Garteveld V. Katorga i brodyagi Sibiri [Hard labor and vagrants of Siberia]. Moskva: Delo, 1912, 192 p. [in Russian].
10. Gernet M. Istoriya tsarskoy tyurmy [The history of the royal prison]. V pyati tomah. T. 3. 1870–1900. Moskva: Gosud. izd-vo yurid. lit-ryi, 1961, 431 p. [in Russian].
11. Isaev M. Predstoyashee preobrazovanie katorga [The upcoming transformation of hard labor]. Pravo, 1911, Nr 6. pp. 321-332 [in Russian].
12. Lатышев V. Cherez Sahalin na Sahalin [Through Sakhalin to Sakhalin]. Vestnik Sahalinskogo muzeya. 2002. Nr 9, pp. 195-198. [in Russian].
13. Levchenko L. Mykolaivskiy pikluvalnyi pro tiurmy komitet yak orhan upravlinnia tiuremnym hospodarstvom ta opiky nad viazniamy [Mykolayiv Prison Trusteeship Committee as a Prison Management and Guardianship Authority]. Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, 2019, Nr 3. pp. 44-58. [in Ukrainian].
14. Liventsev D. Odesskiy port Rossiyskoy imperii kak glavniy punkt katorzhnoy peresyilki [Odessa port of the Russian Empire as the main point of hard labor]. Zhurnal Bereginia. 777.Sova, 2013, Nr 2(16). pp. 27-32. [in Russian].
15. Maksimov S. Katorga imperii [Empire hard labor]. Moskva: Eksmo-Press, 2002, 480 p. [in Russian].
16. Maksimov S. Ssyilnye i tyurmy [Exiles and prisons]. Sankt-Peterburg: tip. Mor. m-va, 1862, 359 p. [in Russian].
17. Malinin F. Zabytyiy proekt katorzhnykh rabot v Rossii [Forgotten hard labor project in Russia]. Tyuremnyy vestnik. 1906, Nr 2, pp. 136-151. [in Russian].
18. Mintslov R. Osobennosti klassa prestupnikov [Features of the class of criminals]. Yuridicheskiy vestnik, 1881, Nr 10. pp. 216-246. [in Russian].
19. Margolis A. Tyurma i ssylka v imperatorskoy Rossii [Prison and exile in imperial Russia]. Moskva: Laterna-Vita, 1995, 207 p. [in Russian].
20. Mironova I. Realizatsiia reformy skasuvannya tilesnykh pokaran u katorzhnykh tiurmakh Kharkivskoi gubernii (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Implementation of the reform of the abolition of corporal punishment in penal prisons of Kharkiv province (second half of the XIX – early XX centuries)]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho, 2021, Tom 32 (71), Nr 4, pp. 69-76. [in Ukrainian].
21. Moshkina Z. Nerchinskaya politicheskaya katorga [Nerchinsk political penal servitude. Second half of the 19th century]. Vtoraya polovina XIX v. Chita: izd-vo ZabGPU, 1998, 112 p. [in Russian].
22. Purgin Ya. Vtsarstve katorga [In the realm of hard labor]. Sibirskie voprosy, 1912, Nr 5-6. pp. 28-35. [in Russian].
23. Sazhin M. (Arman Ross), Vospominaniya, 1860– 1880 gg. [Memoirs, 1860-1880] Moskva: Izd. O-va Politkatorzhan i Ssylnoposelentsev, 1925, 143 p. [in Russian].
24. Tarnovskiy E. Dannie russkoy ugolovnoy statistiki [Data of Russian criminal statistics]. Yuridicheskiy vestnik. 1885, Nr I, pp. 83-93. [in Russian].
25. Tokalenko P. Reaktsiina polityka tsaryzmu na pivdni Ukrainy u roky Pershoi rosiiskoi revoliutsii 1905-1910 rokiv: statystychnyi vymir [Reactionary policy of tsarism in the south of Ukraine during the First Russian Revolution of 1905-1910: a statistical dimension] Eminak, 2015, Nr 4, pp. 32-37. [in Ukrainian].
26. Foinitskiy I. Russkaya karatel'naya Sistema [Russian punitive system]. Sankt-Peterburg: tip. V. Bezobrazova i K^o, 1874, 48 p. [in Russian].
27. Hristova N. Tyuremnyy marshrut: gaupvahta, ostrog, «buhteevka», katorzhnaya tyurma [Prison route: guardhouse, jail, "buhteevka", hard labor prison]. Vecherniy Nikolaev, 2020, Nr 46, pp. 6-7. [in Russian].
28. Sheynis. Katorga v Nikolaeve. Po tyurмам. Sbornik vospominaniy [Hard labor in Nikolaev]. Moskva: Mospoligraf, 1925, pp. 167-172. [in Russian].
29. Schukin V. Obschestvennaya blagotvoritel'nost i popechitel'stvo v penitentsiarnykh uchrezhdeniyakh Rossiyskoy imperii [Public charity and guardianship in penitentiary institutions of the Russian Empire]. NaukovI pratsI NatsIonalnogo unIversitetu «Odeska yuridichna akademIya». 2021, T. 11, S. 456-463. [in Russian].
30. Kennan G. Tent life in Siberia, and adventures among the Koraks and other tribes in Kamtchatka and Northern Asia. H.Y: G.P. Putnam & sons; L., S/ Low? Son & Marston, 1870. 425 p.